

Петар Драгишић, *Зидари туђе среће. Београдска штампа о економском емигрирању из Југославије у Западну Европу крајем шездесетих и почетком седамдесетих година*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2019, 264 стр.

Монографија др Петра Драгишића резултат је његовог дугогодишњег истраживачког рада. За питања економске емиграције из социјалистичке Југославије аутор се заинтересовао још у раној младости, пошто је често био у контакту са гастарбајтерима, у њиховом окружењу. Тема о којој аутор пише није нова у српској и југословенској историографији, будући да су се пре Драгишића њом бавили и: Иво Баучић и Живко Маравић (*Враћање и запошљавање вањских миграната из СР Хрватске*, Загреб 1971), затим Милена Приморац (*Страни радници. Социолошки аспекти привремене економске емиграције*, Београд 1980), Радмила Радић (*Држава и верске заједнице 1945–1970*, Београд 2002), Бојан Димитријевић („Историјски аспекти тероризма у Србији“, *Историја 20. века* 1 (2008), 131–140), Владимир Ивановић, (*Југославија и СР Немачка, 1967–1973. Између идеологије и прагматизма*, Београд 2009), Весна Ђикановић (*Исељавање у Сједињене Америчке Државе. Југословенско искуство 1918–1941*, Београд 2012), Срђан Цветковић („Те-

роризам и југословенска политичка емиграција“, *Историја 20. века* 2 (2014), 171–197) као и други аутори. И сам Драгишић претходно је објавио неколико мањих текстова на ову тему, од којих издвајамо „Југословенска народна армија и економско емигрирање из Југославије почетком седамдесетих година“ (*Војноисторијски гласник*, 2 (2020), 195–212). За писање књиге коју представљамо аутор је користио грађу из Архива Југославије, док је истраживање засводио радом на новинама и часописима у библиотекама. Кроз анализу текстова кључних новина и часописа (*Политика*, *Борба*, *НИН*, *Економска политика* итд) он скицира перцепцију југословенске/српске јавности о најважнијим сегментима економског емигрирања.

Садржина књиге подељена је на пет целина, укључујући предговор и увод. Свако поглавље састоји се од низа подтема. На крају рада је закључак, а након енглеског сажетка, у оквиру прилога, наводе се два документа из Савезног секретаријата за информације и Државног секретаријата за

инострани послове који су преузети из Архива Југославије и фонда Социјалистичког савеза радног народа Југославије (ССРНЈ). Они садрже извештаје из Западне Европе о начину на који се на терену одржава делатност на информативно-пропагандном и културно-забавном сектору органа и организација у земљи. Извештаји су били примани од генералних конзулата у Клагенфурту, Цириху, Грацу, Гетеборгу, Минхену и Штутгарту, као и амбасада СФРЈ у Стокхолму, Бриселу, Паризу, Берну и Конзулата СФРЈ у Фрајбургу.

Драгишић је у предговору поставио тему у глобални и савремени контекст, осврнувши се на мигрантску кризу 2015. године. Према њему, од половине шездесетих до почетка седамдесетих година двадесетог века историја Југославије је била обележена одласком око милион миграната на привремени рад у Западну и Средњу Европу. Највише се одлазило у Савезну Републику Немачку, Француску, Аустрију и Швајцарску. С једне стране, радило се, углавном, о неквалификованој радној снази, док су, с друге стране, југословенску неквалификовану радну снагу дочекали западноевропски велегради и њихова развијена привреда. Био је то сусрет два различита ентитета. Њихова сарадња била је мотивисана обостраном жељом за већом зарадом. Уз то, постојали су и извесни компромиси: развијени део

Европе морао је да трпи гастарбајтере из друге културолошке, политичке и идеолошке средине, док су они морали да пристану на статус „грађана другог реда”. У предговору аутор образлаже и методологију коришћења штампе која је имала, поред осталог, друштвену функцију, функцију огледала јавног мњења. При томе, даје осврт на коришћене изворе и литературу.

У уводу аутор настоји да читаоцу представи јасне и прецизне узроке емигрирања из Југославије, као и статистичке податке радне емиграције током шездесетих и почетком седамдесетих година. Пружа и адекватан одговор на питање о заради и штедњи „печелбара”. Привредна реформа средином 60-их година двадесетог века представљала је систем са принципима тржишне економије услед које је дошло до великог броја незапослених. Суочени са проблемима у пласирању роба и услуга, југословенски привредни субјекти су, у покушају одржавања нивоа зарада запослених, обуставили запошљавање нових радника, али и отпуштали део запослених. Решење је нађено у одласку дела радне снаге из земље, уз задржавање висококвалификоване радне снаге. Према аутору, просечна зарада југословенских радника у иностранству била је два до три пута већа од просечне зараде у Југославији. Године 1971. југословенски радници у иностранству

држали су у југословенским банкама око 650 милиона долара, што је представљало увећање од скоро 50% у односу на претходну годину. Две доминантне валуте у којима се штедело биле су немачка марка и аустријски шилинг.

Прво поглавље монографије говори о положају југословенских радника у западноевропским земљама. Због снаге своје економије, која је била у стању да понуди доста радних места, Савезна Република Немачка била је мека за Југословене. Аутор указује и на лоша искуства оних који су без много размишљања допуштали да им посао проналазе сумњиви посредници. Гастарбајтери су најчешће одлазили у Аустрију. Само у Бечу је радило око 50.000 Југословена. То су већином били неквалификовани радници, старости између 30 и 35 година. Око 40 хиљада југословенских гастарбајтера имало је регулисан статус у Француској, а најбољу позицију имали су радници у великим национализованим компанијама, где су зарађивали од 750 до 1000 франака. Највише Југословена радило је у Паризу и околини француске престонице, те у регијама Средње Лоаре и Нормандије, најчешће у индустрији и услужним делатностима. Швајцарска је такође била важна дестинација за емигранте. Удео квалификованих и висококвалификованих радника у тој земљи износио је чак 60%. Швајцарци су настојали да странце који су

им били потребни одговоре од намере да се врате у домовину, па су им давали држављанство. Такође, аутор наводи разматрања о корисности и штетности радних миграција која су се јављала у штампи. У домаћој јавности се сматрало да квалификованим радницима треба забранити одлазак из Југославије, док се неквалификованима то могло допустити уколико нису могли да се запосле у земљи.

Друго поглавље бави се погледима власти на различите аспекте одласка југословенских радника на привремени рад у иностранство. Југословенске институције које су водиле бригу о њима били су конзулати, Завод за запошљавање (Биро) и Комитет за питања спољних миграција. Године 1969. отворено је чак 11 југословенских конзулата у земљама, односно градовима са великим бројем емиграната, као што су били Лион, Франкфурт, Салцбург и други. Аутор говори о написима у штампи у којима се разматрало како да се стручњаци задрже у земљи, о уметницима као високообразованој групи емиграната, о гастарбајтерским породицама, као и о аудио-визуелним изворима који су им били доступни. Године 1973. у Западној Немачкој и Француској живело је око 20.000 уметника, највише из Србије и Хрватске. Постојала је могућност праћења југословенских радио-станица, а и дистрибуција књига и филмо-

ва била је задовољавајућа. Допунска настава за гастарбајтерску децу била је од велике важности због очувања националне свести. Због тога су предавачи најчешће бирани на конкурсима у Југославији. Процес повратка био је у потпуној сенци масовне економске емиграције из земље, пре свега услед малог броја оних који су се, у другој половини шездесетих и почетком седамдесетих година, враћали у земљу.

Треће поглавље говори о свакодневном животу у емиграцији. Штампана гласила често су се бавила истраживањем мотива емигрирања. Један од најчешћих одговора на питање о разлозима за одлазак из земље био је: „Ишли су и други, па сам и ја одлучио”, али би се затим признавало да је основни разлог посо. На наговор службеника из Бироа за запошљавање отишло је свега 1,30% радника. На основу анкете коју је пренела *Борба*, само мањи број Југословена на привременом раду у иностранству одлазио је у кафане, углавном оне чији су власници били Југословени. Гастарбајтери из Италије, Грчке, Турске и Шпаније су, за разлику од Југословена, крајем 60-их година имали и културне центре и домове, у којима су могли да проводе слободно време. Истраживања колеге Петра Драгишића показују да су у Бечу, у лето 1972. године, гастарбајтери учествовали у викенд-прославама којима су обележаване разне друштвене

манифестације. Широка мрежа југословенских ресторана у Западној Европи нудила је гастарбајтерима простор за хедонистичко „убијање времена”. Било је то место динамичног и посредног контакта са завичајем, о чему сведочи и једно сведочанство: „Најтежи је живот после рада. Куд ћеш на другу страну него у кафану. Добро се попије, поједе. Викендом, поготово суботом увече, потроши се доста. Најрадије играмо српска народна кола. Сви играју. Многи се тако и заљубе. Забораве децу и жене код куће. Пијемо, углавном, виски са ледом”. Било је и примера да су људи одустајали од живота јер нису могли да се прилагоде новим околностима. У штампи су разматране и економске, политичке, идеолошке и приватне потребе радника на привременом раду.

Драгишић закључује да се београдске новине и часописи нису супротстављали економском емигрирању из Југославије. Ипак, у појединим текстовима могао се уочити став о штетности емигрирања висококвалификованих кадрова. Ауторов крајњи закључак јесте да је свака прича о миграцијама непотпуна без крајње евалуације њених последица на живот оних људи који су се одлучили на такав корак. Да ли су гастарбајтери довољно зарадили? Уколико јесу, да ли је то било вредно одрицања и инвестираних мука? На ова питања штампа није дала одговор, јер је то, поред оста-

лог, зависило од појединца. Књигу Петра Драгишића препоручујемо стручној и широј читалачкој публици, будући да она представља сигуран темељ и инструктив-

ни путоказ за бављење темом економске емиграције из социјалистичке Југославије.

Кристина Бијелић